

виот постриг, и да остане во него — со извесни прскиди — до пред самиот крај на животот.

Врз база на материјалите што ги објавив во спомнатиот мој труд за Паисија Хиландарски, јасно станува дека треба да отпадне тврдењето на проф. Иван Снегаров за тоа дека

„След като се преместил в Зограф през 1762 г., Паисий останал там до 12 декември 1791 г., като се върнал отново в Хиландар и му подарил 500 гроша“. (Иван Снегаров, За родното място на Паисий Хиландарски, во зборникот „Паисий Хиландарски и неговата епоха“, София, 1962, 414).

А. Стојановски

НЕКОЛКУ НОВИ ПОДАТОЦИ ЗА ГРАДОТ ТЕТОВО ОД XV и XVI ВЕК

Во последно време очигледен е зголемениот интерес за публикување изворни материјали и проучување проблеми поврзани со историјатот на градовите и градското стопанство во балканските земји под турската власт¹). На тоа поле свој придонес даде и македонската историографија²). Тоа е сосема разбирливо, бидејќи не само што се работи за материја сама по себе многу значајна и интересна, туку и поради фактот што тие трудови треба да дадат поширока основа за објаснување на ред други клучни прашања од историјата на балканските народи.

За овој наш прилог користена е оригинална турска архивска документација, т. е. катастарските пописи, и тоа:

1. Maliye defteri № 12, од 1455 година;
2. Maliye defteri № 544, од 1455 година;
3. Tapu tahrir defteri № 4, од 1476/77 година;
4. Tapu tahrir defteri № 232, од 1544/45 година³).

¹) Радован Самарџић, Београд и Србија у списима француских савременика, XVI—XVII век, Београд, 1961, 798; Н. Тодоров, По някои въпроси на балканския град през XV—XVIII в., Исторически преглед, XVIII, бр. 1, 1962, 32—59; Др Хазин Шабановић, Турски извори за историју Београда, књ. I св. 1, Катастарски пописи Београда и околине, 1476—1566, Београд, 1964, 66; Н. Тодоров, Из социјално-икономически живот на Софија през XVI—XVII в., Известия на БАН, т. 14—15, Софија 1964, 215—234; Бистра Цветкова, Към икономическата история на градовете в българските земи през XV в., Известия на БАН, т. 14—15, 243—262; Др Душан Поповић, Београд кроз векове, Београд, 1964, 508; и тн.

²) Д. Бојанић, Подаци о Скопљу из 951 (1544) године, Прилози за ОФ и И, III—IV, 1952—53, Сарајево, 1953, 607—619; М. Соколовски, Пет закони за пазарните такси и ушорот од времето на Сулејман Величествени, Гласник на ИНИ, год. II, бр. 1, Скопје, 1958, 297—314; Истиот, Град Велес во периодот од околу 1460—1544 година, Гласник на ИНИ, год. III, бр. 2, Скопје, 1959, 147—177; Истиот, Турски изворни податоци од XV и XVI век за градот Битола, Гласник на ИНИ, год. VII, бр. 1, Скопје 1963, 127—156; и тн.

³) Оригинали на овие документи се чуваат во Архивот на Претседателството на владата на Турција (Basbakanlık Arsivi), а Државната архива на СРМ располага со

Сите овие пописи содржат главно еднообразни податоци, а бидејќи се однесуваат на различни временски периоди, со исклучок на првите два, даваат можност проучуваните прашања и појави да се согледаат во нивниот развој. Во оваа прилика нашето внимание ќе биде свртено главно врз развитокот, етничкиот состав и стопанскиот живот на градот Тетово во XV и XVI век.

Познато е дека Тетово („Хтетово“), како село и центар каде биле одржувани пазари, се спомнува уште во законските споменици од првата половина на XIV век⁴). И по неговото преземање од страна на Турците — Османлии во последната деценија од XIV век, тоа го задржало истиот статус, така што при пописот од 1455 година било запишано како село (kariye)⁵) и пазар (bazar или pazar)⁶). Меѓутоа, паралелно со тоа име, во истиот тој попис Тетово се спомнува и како градска населба (şehir)⁷). Ова двојство во името, како и фактот што во наредните изворни документи редовно го сретнуваме забележано како град, упатува на заклучок дека токму во средината на XV век Тетово прераснало од селска во градска населба.

Карактеристично е и тоа што во наведените извори од 50-те и 60-те години на XV век градот бил запишан со своето старо, предосманско име — „Тетово“⁸), додека веќе при пописот од 1476/77 година, како и подоцна, го носи своето турско име — „Калканделен“⁹).

Во разгледуваниот период Тетово претставувало економски и административен центар на истоимениот вилает¹⁰), односно нахија¹¹),

---

нивните фотографии. Со исклучок на Maliye, defteri N-544, којшто е сумарен и публикуван од страна на др Х. Шабановиќ (Крајште неа-бега Исхаковиќа, Сарајево 1964), сите други се детални и необјавени пописи.

⁴) Стојан Новаковиќ, Законски споменици српских земаља средњега века, Београд, 1912, 422, 620, 659.

⁵) ИНИ, Maliye defteri № 12, фот. бр. 79.

⁶) ИНИ, Maliye defteri № 544, фот. бр. 104.

⁷) ИНИ, Maliye defteri № 12, фот. бр. 81 и 101. Како такво запишано е и во наредните пописи (ИНИ, Tapu tahrir defteri № 4, фот. бр. 214; Tapu tahrir defteri № 232, фот. бр. 3), како и во вакуфнамето на Мехмед бег од 20. V. 1463 година (Г. Елезовиќ, Турски споменици, кн. I, св. I, Београд, 1940, 44) и во вакуфнамето на Качаникли Мехмед паша од 1608 година (Х. Калеси и М. Мемедовски, Три вакуфнама на Качаникли Мехмед — паша, Скопје, 1958, 52 и 57). Во последниот документ, за разлика од претходните, употребен е зборот „касаба“, што покажува дека не секогаш било употребувано најадекватното име за одделните градски населби. (За значењето на различните зборови со кои биле означувани градските населби, види: Др. Х. Шабановиќ, Турски извори за историју Београда, XXVI—XXVII).

⁸) Т. е. „Ихтетова“ (ИНИ, Maliye defteri № 12, фот. бр. 79; Maliye defteri № 544, фот. бр. 104) и „Тетова“ (ИНИ, Maliye defteri № 12, фот. бр. 101; Г. Елезовиќ, Турски споменици, 44).

⁹) ИНИ, Tapu tahrir defteri № 4, фот. бр. 214 Tapu tahrir defteri № 232, фот. бр. 3, и тн.

¹⁰) ИНИ, Maliye defteri № 12, фот. бр. 79. Додека градот во овој попис е запишан со своето старо име (Тетово), вилаетот го носи турското име („Vilayetni Kalkandelen“).

¹¹) ИНИ, Tapu tahrir defteri № 4, фот. бр. 214; Tapu tahrir defteri № 232, фот. бр. 3. Во ова време Гостивар бил село и пазар (ИНИ, Maliye defteri № 12, фот. бр. 84; Maliye defteri № 544, фот. бр. 104; Tapu tahrir defteri № 4, фот. бр. 221; Tapu tahrir defteri № 232, фот. бр. 25 и 57). Пазари биле одржувани и во селото Лешок (ИНИ, Maliye defteri № 544, фот. бр. 104; Tapu tahrir defteri № 4, фот. бр. 217).

која најпрвин, во време на привремената турска воено-административна управа, влегувала во состав на Скопскиот крај¹²⁾, потоа, од паѓањето на Босна во 1463 година на Паша-санџакот¹³⁾, а од средината на XVI век на Скопскиот санџак¹⁴⁾. Анализата на постоечките изворни податоци покажува дека Тетовската нахија, всушност, ја опфаќала територијата на Горни и Долни Полог¹⁵⁾.

Што се однесува до движењето на бројот на населението во градот и неговиот етнички состав, тој најдобро ќе се види од следниот табеларен преглед, составен врз основа на дефтерските податоци:

Година	Муслимани			Христијани				Вкупно			
	хане	неж.	ост.	хане	неж.	вдов.	ост.	хане	неж.	вдов.	ост.
1455	56 ¹⁶⁾	—	—	146	36	6	7 ¹⁷⁾	202	36	6	7
1476/77	41	—	—	180	16	43	—	221	16	43	—
1544/45	78	26	20 ¹⁸⁾	93	13	5	—	171	39	5	20

Изнесените податоци даваат можност да се дојде до неколку значајни констатации. Во разгледуваниот период Тетово спаѓало меѓу помалите македонски градови¹⁹⁾. Под претпоставка едно домаќинство да броело 5—6 членови, ќе дојдеме до заклучок дека во Тетово тогаш

¹²⁾ Д. Шопова, Кога Скопје било центар на санџак во периодот од паѓањето под турска власт до крајот на XVI век, Гласник на ИНИ, год., I. бр. 1, Скопје, 1957, 90.

¹³⁾ Исто, 92

¹⁴⁾ Исто 96—97

¹⁵⁾ Како што е познато, името Полог (Горни и Долни) е многу старо (види: А. Селишев, Полог и его болгарское население. . ., София 1929, 74—84), а ние имавме можност да констатираме континуитет на неговата употреба и после турското освојување. Веќе во вакуфнамето на Мехмед бег од 1463 година, се спомнува Горна и Долна Нахија (Г. Елезовиќ, Турски споменици, 44), и туркологот Глиша Елезовиќ со право забележува дека тие индицираат на Горни и Долни Полог (Исто, 44, забелешка 3), бидејќи за повеќе тетовски села што ги наоѓаме во пописот од 1544/45 година, објаснето е дека и припаѓаат на нахијата Горни Полог (ИНИ, *Taru tahrir defteri* № 232, фот. бр. 18, 19, 20 и тн.), односно на нахијата Долни Полог (Исто, фот. бр. 25, 29, 30 и тн.). Овде терминот „нахија“ означува географска единица идентична со средновековната жупа. Ова воедно покажува дека нахијата, како управна единица, најчесто опфаќала една или повеќе средновековни жупи.

¹⁶⁾ Во збирот погрешно се пресметани 60 „хане“ (ИНИ, *Maliye defteri* № 12, фот. бр. 79). Во сумарниот попис од истото време запишани се 55 „хане“ (ИНИ, *Maliye defteri* № 544, фот. бр. 104).

¹⁷⁾ Во овој број пресметани се петмина старешини на домаќинства доселени од вилаетот Дебар и двајца спахии-христијани (ИНИ, *Maliye defteri* № 12, фот. бр. 81).

¹⁸⁾ Во овој број пресметани се: 1 шејх, 6 имами, 4 муезина, 2 акинџии и тн. (ИНИ, *Taru tahrir defteri* № 232, фот. бр. 3).

¹⁹⁾ По бројот на домаќинствата тоа во XV век било помало од с. Врапчишта (Тетовско), кое во 1455 година имало: 220 „хане“, 32 неженети и 10 вдовици (ИНИ, *Maliye defteri* № 12, фот. бр. 102—104), а во 1476/77 година: 240 „хане“, 17 неженети и 2 вдовици (ИНИ, *Taru tahrir defteri* № 4, фот. бр. 312—314). Селото тогаш било чисто христијанско.

живееле малку повеќе од 1000 жители²⁰). Понатаму, карактеристично е што во текот на едно цело столетие не дошло до некое бигно зголемување бројот на тетовското население. Ова секако е во тесна врска со текот на етничките промени во градот, т. е. со процесот на исламизацијата. Имено, познато е дека подемот на балканските градови во првите векови по нивното паѓање под турската власт резултирало главно од колонизацијата на турскиот елемент од Мала Азија. Таа колонизација, заедно со едновремената исламизација на домородното население, била во директна спротивност со присуството на христијанскиот елемент, кој постојано опаѓал. Меѓутоа, Тетово покажува извесно, макар и привремено, отстапување од таа развојна линија. Приведените табеларни податоци покажуваат дека во интервалот меѓу двата први пописи (од 1455 до 1476/77 година) дошло до намалување на муслиманското и зголемување на христијанското население во градот. Се чини дека објаснување за овој феномен треба да се бара во политичката констелација во овој дел од Балканот, создадена со востанието и борбите на Скендербег против Турците во Албанија (1444—1468), како и во тоа што Тетово тогаш очигледно не претставувало воена и стратегиска точка од поголемо значење²¹). Но, кога и овде ситуацијата била стабилизирана, почнал неизбежниот процес на поосетно зголемување бројот на муслиманското население. За жал, од дефтерите не може да се констатира до колкава мерка ова било последица од исламизацијата на постоечкото христијанско население во градот, иако е сигурно дека до неа морало да дојде.

Меѓу христијанското население во градот, кое во најголем процент го сочинувале Македонците, имало, колку што може да се заклучи од имињата на старешините на домаќинствата, што ги содржат катастарските пописи, извесен број припадници на соседните балкански народи²²).

Како и сите други отворени градски населби, и Тетово било поделено на маала (градски четврти). Веќе во вакуфнамето на Мехмед бег

²⁰) Прецизна бројка не е можно да се даде и поради тоа што во дефтерите задолжително биле внесувани само оние лица што биле оданочувани и што му припаѓале на соодветното лено (види: Др Х. Шабановиќ, Турски извори за историју Београда, XVIII). Тоа значи дека постои можност наведената бројка за жителите на градот Тетово да била нешто поголема.

²¹) Судејќи според катастарскиот попис од 1455 година, таквата улога во областа и припаѓала на тврдината Собри. Можеби тука лежи основата на народното предание, кое укажува дека отпрвин главно место во Тетовската каза бил градот „Собрија“ (Г. Петров, Материали по изучувањето на Македонија, Софија, 1896, 417 и 445). Ние имавме можност да утврдиме дека во XV век постоела не само тврдина (ka'а) туку и село (ka'ије) Собри.

²²) Така, во 1455 година во Тетово живеел некојси Никола Бугарин (ИНИ, Maliye defteri № 12, фот. бр. 80), а во 1476/77 година Гон Арнаут и Кола (?) Арнаут (ИНИ, Tapu tahrir defteri № 4, фот. бр. 215). Слични примери, особено присуство на лица со прекарот „Србин“ и „Арнаут“, а многу поретко „Бугарин“ и „Грк“, можат да се најдат и во пописите на некои други македонски населби од XV и XVI век. Тоа е, сметаме, сосема разбирлива и нормална појава, особено кога се има предвид географската положба на Македонија и долготрајната политичка доминација на соседните средновековни држави над неа. Присуството на поединци од друга народност меѓу македонската етничка маса предизвикувало разбирливо потенцирање на нивната народносна припадност, како од самите нив, така и од средината во која живееле.

од 1463 година се спомнуваат неколку негови маала: „Теке Маало“²³⁾, „Шејх Маало“²⁴⁾ и „Месцид Маало“²⁵⁾. Искрпни податоци во тој однос дава катастарскиот попис од 1544/45 година. Тогаш градот имал вкупно 11 маала, од кои шест муслимански, што ги носеле следниве имиња: „Џамијата на покојниот Иса бег“²⁶⁾, „Завието на Мехмед бег“²⁷⁾, „Шејх Ахмед“²⁸⁾, „Селџук бег“²⁹⁾, „Хоџа Муслихудиин“³⁰⁾ и „Ахмед бег“³¹⁾. Преостанатите пет маала биле населени со христијани, а се викале: „Стојан Степан“, „Никола“, „Божидар Петко“, „Рале Пејчин“ и „Иван Стојко“³²⁾.

Дефтерските податоци за стопанскиот живот во градот, особено за занаетчиството и трговијата, многу се скудни и сувопарни. Во XV и XVI век, како впрочем и подоцна, Тетово било главен занаетчиски и трговски центар во областа. Преку пописот на старешините на домаќинствата при што чехто пати било впишувано и занимањето на соодветното лице, дознаваме дека во градот егзистирале повеќе занаети. Притоа, се добива впечаток дека занаетчиството било главно во рацете на муслиманското население. Меѓу муслиманските имало: Ткаачи, басмаџии, шивачи, шапкари, бојаци, папуџии, сапунџии, дрводелци, сарачи, уздари, касапи, ашџии, а меѓу христијаните: курџии, седлари, ковачи, дрводелци, грнчари, касапи. Секако, со оглед на тогашните економски прилики, најголем дел од занаетчиите воедно се јавувале и во улога на

²³⁾ Г. Елезовић, Турски споменици, 45.

²⁴⁾ Исто, 47, 53, 61.

²⁵⁾ Исто, 61.

²⁶⁾ ИНИ, *Taru tahrir defteri* № 232, фот. бр. 3. Се однесува на познатиот скопски краишник од XV век — Иса бег, син на Исхак бег.

²⁷⁾ ИНИ, *Taru tahrir defteri* № 232, фот. бр. 3. Овој Мехмед бег бездруго е брат на Иса бег, кој, како што покажува веќе спомнатото негово вакуфнаме од 1463 година, во Тетово подигнал месцид и имарет и поседувал голем неподвижен имот што го увакуфил (Г. Елезовић, Турски споменици, 43—63). На мислење сме дека ова маало е идентично со „Теке Маало“, односно „Месцид Маало“, коишто се спомнуваат во вакуфнамето. А еве зошто. Од вакуфнамето дознаваме дека својот месцид Мехмед бег го подигнал во „Теке маало“ (Г. Елезовић, Турски споменици, 45). Многу е веројатно оттогаш ова маало да го носи своето ново име „Месцид маало“, поради што и дошло до едновремена употреба на две имиња. Меѓутоа, во катастарскиот попис од 1544/45 година не е запишано ни едно од овие две имиња на маалата. Напротив, тука го наоѓаме маалото „Завието на Мехмед бег“. Нормално е да се претпостави дека овде завиео е идентично со месцидот на истиот Мехмед бег.

²⁸⁾ ИНИ, *Taru tahrir defteri* № 232, фот. бр. 3. Ова сигурно е спомнатото „Шејх Маало“ од XV век.

²⁹⁾ ИНИ, *Taru tahrir defteri* № 232, фот. бр. 3. Во вакуфнамето на Мехмед бег се спомнува лицето Муса, имам на Селџук беговата џамија (Г. Елезовић, Турски споменици, 63). Многу е веројатно дека името на ова маало е во врска со овој Селџук бег.

³⁰⁾ ИНИ, *Taru tahrir defteri* № 232, фот. бр. 3. Во Мехмед беговото вакуфнаме се спомнува мулата Муслихудиин, писар (Г. Елезовић, Турски споменици, 63). Дали можеби тоа не е истото лице по кое ова маало го добило своето име.

³¹⁾ ИНИ, *Taru tahrir defteri* № 232, фот. бр. 3. Ова секако е синот на Иса бег, кој исто така се спомнува во Мехмед беговото вакуфнаме (Г. Елезовић, Турски споменици, 63).

И овие податоци за имињата на муслиманските маала во Тетово јасно индицираат на големата улога што познатата куќа на Исаковците ја играла во животот на градот во раниот период на турската власт.

³²⁾ ИНИ, *Taru tahrir defteri* № 232, фот. бр. 3—4.

трговци, или поточно, тие самите си ги продавале своите производи. За трговијата зборува и пазаришната такса (kist-r bazar) што била наплатувана за стоките изнесувани на тетовскиот пазар. Така, на пример, годишниот приход од таа такса во 1455 година изнесувал 6200 акчи³³), а во 1476/77 година — 8500 акчи³⁴).

Меѓутоа, ако кон овие податоци ги додадеме и оние содржани во вакуфнамето на Мехмед бег од 1463 година, тогаш нашата претстава за занаетчиството и трговијата во градот ќе стане малку посодржајна. Така, од него дознаваме дека уште тогаш Тетово имало свој ан, што служел за престој на патниците³⁵). Понатаму, во вакуфнамето се спомнува „Долна Чаршија“³⁶) и „Емиш Пазар“³⁷), што индицира на постоење и други чаршии и специјализирани пазари во градот. И овде, како и во многу други македонски градови, обработка на суровите кожи и ќурчискиот занает заемале важно, ако не и прво место меѓу постојните занаети. Само Мехмед бег увакуфил 25 работилници за штавење сурова кожа („табачки одаи“³⁸).

Не помалку значајна стопанска гранка било земјоделството. Покрај многу развиеното лозарство и бавчованчиство, тие традиционални придружници на градското стопанство, тетовчаните се занимавале и со производство на ред други земјоделски култури. Меѓу давачките на населението од Тетово, запишани се и тие од пченицата, јачменот, ленот, р’жта, овесот, просото, бостанот, ленот, емишот. Освен тоа, во градот се одгледувала свилената буба, а било присутно и пчеларството и свињогојството. Во Тетово и неговата непосредна близина работеле голем број воденици. При пописот од 1455 година запишани се 13, а при оној од 1544/45 година — 17 воденици³⁹).

Сето ова покажува дека Тетово, како впрочем и другите македонски градови од XV и XVI век, до голема степен било ориентирано на оние гранки од производството со кои се карактеризира селското стопанство. Тоа ја смалувало разликата меѓу градот и селото и било кочница за побрз развиток на стоковно-паричните односи како една од значајните претпоставки за натамошниот развиток на општествено-економските односи.

³³) ИНИ, Maliye defteri № 12, фот. бр. 79.

³⁴) ИНИ, Tapu tahrir defteri № 4, фот. бр. 214.

³⁵) Г. Елезовиќ, Турски споменици.

³⁶) Исто, 61.

³⁷) Исто, 52.

³⁸) Исто, 61.

³⁹) ИНИ, Maliye defteri № 12, фот. бр. 81; Tapu tahrir defteri № 232, фот. бр. 4. Да спомнеме и тоа дека во пописот од 1455 година, меѓу старешините на домаќинствата, забележан е и некојси воденичар Лазор (ИНИ, Maliye defteri № 12, фот. бр. 79).

Кочанковски Јован, Танковски Ѓорѓи

ПРИМЕНА НА ОБЈЕКТИВНИ МЕТОДИ ВО ИСПИТУВАЊЕТО И ОЦЕНУВАЊЕТО НА УЧЕНИЦИТЕ ВО НАСТАВАТА ПО ИСТОРИЈА

Испитувањето и оценувањето на учениците е многу важна компонента во нашата секојдневна наставно-воспитна активност. Често пати се судруваме со појавата на несистемно работење на учениците, со кампањско учење, а особено во завршните периоди — спроти полугодното или крајот на учебната година. За ваквата појава постојат повеќе причини. Една од нив е и недоволното следење на развитокот на ученикот, т. е. недоволното наставничково внимание врз контролата на учениковата работа, односно нередовноста во оценувањето на учениците.

Оценувањето е педагошка потреба и како таква треба постојано да се третира и применува. „... Честите испитувања и оценувања, вели познатиот педагог И. Леко, ги активираат учениците, го сузбиваат кампањскиот начин на оценување и му овозможуваат на наставникот редовно да го обработува наставниот материјал”.

Оценувањето ги дава следните можности:

— да се види до кој степен ученикот го совладал материјалот и има познавања за него;

— до кој степен паралелката, како целина, го совладала материјалот, односно дали наставникот успеал со успех да го предаде наставниот материјал;

— да се види до кој степен поединецот се оспособил и дали има услови да продолжи со школувањето во погорно одделение или училиште;

— да ја поттикнува работата на учениците и да послужи како ориентација за нивното идно занимање или учење.

Компонентите на оценувањето можат да бидат, пред се, знаењата на учениците, работните навики, интересот кон работата, субјективните можности на ученикот и објективните услови. Се разбира, првите три компоненти се оценуваат почесто, додека другите две полугодишно и годишно. Во оваа смисла можеме да кажеме дека Др Иван Фурлан во својот труд „Упознавање, испитивање и оцењивање ученика”, предлага и употреба на таканаречената оценувачка решетка со следните компоненти: